

SZABADOS GYÖRGY

A 12. századi magyar hadtörténet forrásproblémáiból

Az 1100-as évek első feléből két, harminc év különbséggel megvívott csatát köt össze saját-ságosan a hazai írott emlékezet. A *Képes Krónika* 153. fejezete részletesen szól II. István király (1116–1131) uralkodása elején az Olsava folyó mentén zajlott csatájáról. Lesújtó véleményt alkot az előhad teljesítményéről: „Az igen hitvány besenyők és székelyek seb nélkül menekültek a király táboráig.” II. Géza (1141–1162) 1146. évben a Lajta és Fischa folyó között lefolyt harcának felütése sem fest vidámabban: „A gaz besenyők és a hitvány székelyek mind egyszerre futamodtak meg, akár a juhok a farkasok elől, holott szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak.” (165. fejezet.)¹ A 12. századi gestaíró tehát harminc év tárgyalásán belül két ízben is elveri a port a királyi sereg előtt járó könnyűlovasság íjászokon. Szigorú bírálata érthető lenne akkor, ha mindkét futás kedvezőtlen fordulatot hozott volna. Azonban ez korántsem így történt. A két összecsapás kimenetelének megállapítása előtt egy újabb közös vonást kell hangsúlyozni, ezúttal a forrásadottság területén. Szerencsére mindkét esetben ismeretes a szembenálló felek álláspontja, méghozzá oly bőséggel, amelylyel utóljára csak a ménfői csata (1044) megörökítői emlékeztek tárgyukról.

1116. május 13-án II. István véres csatát vívott Vladiszláv cseh herceggel az Olsava folyó mellett. A 14. századi krónikaszerkesztményből az derül ki, hogy a király eredetileg tárgyalni indult a magyar–cseh határra, de egy Solt nevezetű ember álnok fondorkodásával egymásnak ugrasztotta a feleket. Az akkor tizenöt éves István íjászokat vezényelt a cseh táborhoz, anélkül, hogy fővezéreivel tanácskozott volna. Erre a csehek megszalasztották a besenyő és székely elővédet, sőt még II. Istvánt is menekülésre kényszerítették, majd neki láttak a királyi tábor módszeres dülésének. A vereséget Janus nádorispán fordította győzelemre, aki meglepte és lekasabolta a fosztogatókat. Ezután követet küldött a király után, hogy mielőbb hírt adjon a kedvező fordulatról.² Az idős cseh krónikaíró, Cosmas prágai dékán³ szinte teljesen más képet festett a történetekről. A cseh herceg észlelte, hogy a magyarok három, *hospesek*ből álló hadegysége kijött a túlparton lévő táborukból. Úgy vélte, harcra készülődnek, ezért fegyverbe szólította övéit, majd átkelt a folyón. Az összecsapás-

¹ Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapestini, 1937. 436., 456. (a továbbiakban: Szentpétery, SS. Rer. Hung. I.) (A krónikakompozíció idézetett szöveghelyeit saját fordításomban közlöm.)

² Szentpétery, SS. Rer. Hung. I., 436–437. A 14. századi krónikaszerkesztmény Árpád-kori időrétegeiről szóló szakirodalom néhány fontos tételét lásd a 9. lábjegyzetben.

³ Cosmas 1045–1125 között élt, és még halála évében is írta krónikáját, vagyis az események időse, de tevékeny megörökítője volt. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* Hrsg. Bertold Bretholz. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II. Berolini, 1923. VII–IX. (Einleitung.)

ban hamar alulmaradt, s megfutamodott. A hadiszerencsét alvezérei fordították a csehek javára azzal, hogy egy emelkedőt megkerülve hátulról törtek a mit sem sejtő király táborára. Istvánt is csak Lőrinc érsek tudta kimenekíteni a végveszélyből. A herceget megfutamító „*hospes*” lovasok időközben visszatértek, de látván övéik futását, ők is visszavonultak. A menekülő magyarok pedig üldöző ellenségnek nézték őket, emiatt nagy zavar támadt, és sokan a Vág folyóba veszték.⁴ A két fél szemmel láthatóan a maga igazát magyarázza; a leírások közös eleme, hogy a győztes vert helyzetből fordít, mindenesetre a magyar király elmenekül. Hadtörténet-írásunk általában Prágai Cosmas hitelét becsüli többre, ekképp az olszvai csatát magyar vereségként könyveli el.⁵ Kordé Zoltán, aki hasonlóképpen foglalt állást, részletesen elemezte a küzdelem lefolyását. Szerinte a kortárs cseh krónikás elmondása azért hitelesebb, mivel „a magyar kútfő szemmel látható szépítő törekvésével szemben” az *Annales Gradicensis* is megerősíti Cosmas tudósítását a csehek győzelméről; ráadásul a krónikakompozíció ezen kitétele csak néhány évtizeddel az esemény után keletkezett.⁶ A kétféle elfogultság vitájában perdöntő lehet egy pártatlan forrás. Lássuk, mennyire pártatlan ez az évkönyv! A tágabb szövegösszefüggést szemléltetendő az alábbi olvasható 1116-hoz jegyezve: „Háború volt a csehek és a magyarok között, azonban a csehek hátat fordítva a morváknak hatalmas öldöklés közepette leverték a magyarokat. Ez idő tájt hunyt el Kálmán király.”⁷ Azáltal, hogy az események sorrendjét felborítva Könyves Kálmán halála elé illeszti a háborúskodást, az *Annales Gradicensis* eleve gyanússá válik; ilyen hibát csupán kései bejegyzéssel lehet véteni. Ráadásul az évkönyv kritikai kiadásából kiderül, hogy a 9. század vége és az 1140 közötti időszakhoz Prágai Cosmas volt az annalista fő forrása;⁸ ebből világosan következik, hogy ez a cseh-morva évkönyv nem az eseményektől független terület írásterméke! Ha pedig tovább firtatjuk az elfogultságok mértékét az 1100-as évek hazai fejleményeinek historiográfiai lecsapódásában, meglepő eredményre jutunk.

Ismeretes, hogy II. István halálát követően az Árpád-ház uralma a Könyves Kálmán parancsára megvakított II. Béla királlyal (1131–1141) s az ő leszármazottaival folytatódott egészen a dinasztia fiági kihalásáig (1301). A gyermekkorában ártatlanul büntetett uralkodó, II. Béla utódai pedig gyűlölettel emlékeztek a Kálmán-ág uralmára. Az is ismert, hogy a *Budai* és a *Képes Krónika* családja között a legfontosabb eltérés az, miszerint az utóbbi a 11. század végétől a 12. század közepéig tartó időszak eseménymenetét sokkal részletesebb

⁴ Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae I.* Budapestini, 1937. 807.

⁵ Rónai Horváth Jenő: *Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története. I.* Budapest, 1895. 69.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I.* Budapest, 1899. 229.; Doberdói Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme. IV. rész. A hódító hadjáratok és a keleti háborúk időszaka (1077–1235).* Budapest, 1929. 65.; Hóman Bálint: *Magyar történet I.* 1935. 365.; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged, 1996. 166.; Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* Szeged, 2003. 97.

⁶ Kordé Zoltán: *A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban.* Kristó Gyula (szerk.): *Acta Historica. Tomus XCII.* Szeged, 1991. 18.

⁷ Gombos: *Catalogus Fontium, I.* 136.

⁸ A morvaországi Hradistye Szent István monostorában írt, az 1145-ig vezetett kódexet 1150 körül szállították át Opatovice Szent Lőrincről elnevezett monostorába Wattenbach, Wilhelm: *Annales Gradenses et Opatowicenses (Praefatio).* In: Pertz, Georg Heinrich (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. Tomus XVII. Hannoverae, 1861. 643–644.* Bár tény, hogy az 1116-os vonatkozású mondatához az alábbi bizonytalan megjegyzést fűzte Wattenbach, de bővebb indoklás nélkül: „*Ipsum illud cum Ungaris praelium intelligi arbitror, et hanc sententiam non e Cosmae Chronico, sed aliunde petitam existimo.*” Uo. 649. Az évkönyv több tárgyi, időbeli tévesztéseinek kritikáját lásd uo. Mindazonáltal a főszövegnél csak annyi oldaljegyzet áll, hogy „Cosm. III, 42.”

előadásban követi, s hogy Könyves Kálmán befekettése is egy 12. század második felében keletkezett írásmű létét tanúsítja. A megvakított Álmos hercegtől (illetve fiától, II. Bélától) leszármazó királyok bosszúját hirdette az a história, amely az I. Lajos-kori *Képes Krónika* másik fő forrásának tekintendő. A Kálti-féle szöveg két biztos kútfőjét tekintve tűnik fel, hogy a *Budai Krónika* családjában hamarabb tartósodott a szikár krónikás írói magatartás; ehhez képest a II. Géza és/vagy első fia, III. István korában (1162–1172) íratott Álmos-ági szemléletű folytatás jóval tovább szólt a gesta változatos nyelvezetén.⁹ Mármost II. István országlásáról érdemben szinte csak a *Képes Krónika* családja nyilatkozik,¹⁰ viszont a neki szentelt hét fejezet szerint ez a király a magyar történelem fekete báránya volt: ágyas kéj-nőkkel élt, hiábavaló hadjáratot vezetett orosz földre, embereket kínoztatott válogatott kegyetlenséggel, s a magyarok rovására a kellenél jobban kedvelte a kunokat (valószínűleg ezek a „kunok” besenyők voltak).¹¹ Hadi tetteinek megítélésakor sem kíméletesebb. Kimerítően esetenli a magyarok nagy veszteségeit, amelyeket az 1128. évben, egy bizánci támadás során szenvedtek el; a Karasó patak melletti vérontásról a győztesek két történetírója, Ioannes Kinnamos és Niketas Choniates egyaránt megemlékeznek.¹² A hazai krónika ítélete Krisztiana úrnő máglyahalálának felhánytorgatásával is bizonyára túllépi az indokoltság határát, hiszen az asszony azzal a „latin nemzetiségű” nővel azonosítható, aki 1129-ben felfedte II. (Komnenos) Ioannes basileus (1118–1143) előtt a magyar hadmozdulatok tervét, kiadós vereségtől kímélve meg a császárt.¹³ Amennyiben ez a megfeleltetés helytálló, úgy a kivégzés rosszallása sem a tette, hanem a személyre irányul, hiszen az árulást hasonló szigorral torolták meg a magyar középkor boldogabb emlékezetű alakjai: II. István „bűne” ekkor is csak annyi lehetett, hogy Könyves Kálmán fia volt. (Bezzeg a vak II. Béla király semmivel sem magyarázható tettét – miszerint két szerzetest ellenségeik kezére adott, akik megölték azokat – a borissza uralkodó engedékeny részegségével simítja el, s teszi kedélyes anekdota tárgyává az ismeretlen magyar gestairó.)¹⁴

⁹ A II. Géza idejében írott folytatásra lásd Domanovszky Sándor: *A Budai Krónika*. Budapest, 1902. 55–56. Hóman Bálint mind II. Géza, mind III. István korában számol egy-egy gestaszerkesztéssel. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925. 72., Melléklet. III. István kora mellett érvel Horváth János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954. 270–288. Az eltérő nézetek összegzésére lásd Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege*. *Képes Krónika*. Fordította Bellus Ibolya. Budapest, 1986. 491–492. A további szakirodalmat lásd uo. 512–513.

¹⁰ A *Budai Krónika* szövegcsaládjából csupán az Acephalus-kódex őrzött meg az országlás kezdő- és végpontján túlmutató adatokat II. István uralkodásáról. A cseh háborút azonban ez sem említi, csak a görög hadjáratok kedvező színekkel ábrázolt leírását adja. Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 434–435.

¹¹ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 434–445. A II. Istvánnak oly kedves Tatár vezér nomádjai Makk Ferenc szerint az 1122. évi berrhoéi csatában a bizánciaktól vereséget szenvedett besenyők voltak, de nem kizárt, hogy kománok lehettek. Makk Ferenc: *Megjegyzések II. István történetéhez*. In: Horváth János–Székely György (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Budapest, 1974. 253–254.

¹² Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 439–442. Vö.: Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. 196–197., 268.

¹³ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 442. Vö.: Moravcsik: *Az Árpád-kori magyar történet*, 198.; Makk: *Megjegyzések*, 255.

¹⁴ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 452. Elgondolkodtató háttérvázlatában Rokay Péter a megölt szerzetesek közül Pothot/Bothot Álmos egyik merénylőjének, Benedeknek az apjával, míg Sault Kálmán leányági unokájával véli azonosnak. Rokay Péter: *Bot és Saul*. „Magyaroknak eleiről.”

Visszatérve az olsvai csatára, látszik, hogy az Álmos-ági királyok gestafolytatója mily készséggel feketít, amikor a győzelemként értékelt esemény előadása közben is megrója meggondolatlanságáért a serdülő királyt, és a diadal dicsőségét kizárólag Urosa fia Janusznak tulajdonítja. II. István emlékezete kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az Álmos-ági krónikás semmilyen szándékot nem mutatott a király vereségeinek elpalástolására (győzelmeiről annál mélyebben hallgatott). Ennélfogva az a régóta bevált kutatási alapelv, amely a történetekhez időben közelebbi, ráadásul külhoni kútfő hitelének ad elsőbbséget, most nem érvényesíthető. Éppen a harci események megtörténte és lejegyzése között következett be az az egyedülálló politikátörténeti és forrástani fordulat, amely kizár mindenfajta II. István-párti elfogultságot, múltszépitő törekvést. Ezzel szemben, nem tudni, miért, a hazai kutatásban eddig még nem merült fel, hogy Cosmas krónikáját hasonló kútfőbírálati szigor illesse. Márpedig egy külső álláspont kritikátlan átvétele nem a tárgyilagosságot szolgálja, hanem egy ellentétes irányú elfogultságot juttat érvényre. És bár Cosmas igazán nem vádolható holmi udvari történetíró elfogultságával, mivel hercege futását nem hallgatja el, de előadásán látszik, hogy érzelmileg összehasonlíthatatlanul kedvezőbben viszonyul tárgyhöz, mint a II. István király emlékével szemben is ellenséges gestaszerkesztő. Ha tehát csupán az irányzatosság mértékét tekintjük, az alapján 1116. május 13-án a magyar fél nyert az Olsava folyó mellett. Mindazonáltal a külső szemlélő valóban független álláspontja híján leginkább helyénvaló óvatos körültekintéssel bizonytalan kimenetelűnek tartani az összecsapást. A székelyek és besenyők futamodása mellett akad még egy taktikai elem a hazai krónikában, ami a steppei ihletésű harcászatra emlékeztet: amint Janus nádor meghallotta, mit művel az ellenség, „csendben és óvatosan fegyverbe állította övéit, azzal támadást intézett a tábornok dülő csehek ellen.”¹⁵ A meglepetésszerű győztes roham sokkalta életszerűbb, mint Cosmas története a menekülő magyarokról, akik cseh katonáknak nézik a tőlük olyannyira elűtő fegyverzetű könnyűlovas íjászokat!

1146. szeptember 11-én a Lajta és a Fische folyó közén II. Géza tekintélyes létszámú serege megütközött II. („Jasomirgott”) Henrik bajor herceg és osztrák őrgróf (1156-tól osztrák herceg) fegyvereseivel. Ennek előzménye, hogy az akkor mintegy tizenhat esztendő magyar király hamar megelégedte Könyves Kálmán állítólagos fiának áskálódását, és különösen zokon vette a trónkövetelő Borisznak nyújtott birodalmi segítséget, ami miatt Pozsony rövid időre idegen fennhatóság alá került.¹⁶ A Lajtánál vívott csatáról két, vitathatatlanul elfogult, ugyanakkor az eseményekkel lényegében egykorú történetíró tudósít. A magyar álláspontot változatlanul az Álmos-ág névtelen udvari gestairója képviselte, a német véleményt pedig Ottó freisingi püspök gestája tartotta fenn. Ottórol érdemes megjegyezni azt, hogy az Ausztriát kézben tartó Babenberg-családból származott, egyszersmind I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1152–1190) anyai nagybátyja volt; ebből egyenesen következik erős német–osztrák kötődése, amit a császári és az őrgrófi/hercegi családdal fennálló közeli vérrokonság igen szorosra font. Magyar oldalon ilyen befolyásoló tényezőről nem tudunk. A *Képes Krónika* először az ifjú magyar király karddal való felövezéséről emlékezik meg, majd úgy kezdi a Lajta menti csata bemutatását, hogy az a jó németföldi kémsszolgálattal meg a magyar erők számbeli fölényével a százket évvel azelőtt Ménfőnél történeteket idézi fel. Szerencsére a fejlemények a ménfőitől eltérően kedvezőbb fordulatot vettek. A gögösen támadó németek elől ugyan „elmenekültek” a „hitvány” besenyők és

Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerkesztette Piti Ferenc. Szerkesztőtárs Szabados György. Szeged, 2000. 451–455.

¹⁵ Szentpétery, SS. *Rer. Hung.* I. 436.

¹⁶ Makk: *Magyar külpolitika*, 181–183.

a „gaz” székelyek, de a Belus bán vezette második arcvonal érzékeny veszteségeket okozva áttörte a teuton hadsort, végül a király válogatott vitézei élén kézitusába bocsátkozott. Freisingi Ottó is feljegyezte a magyar uralkodó felövezését, aztán a hadrend felállításakor a két előretolt íjász különítmény feladataként a németek távoltartását jelöli meg, majd tőlük élesen megkülönböztetve Belus bán egyenes csatasoráról ír. Elismeri, hogy amíg Henrik kémei nem jeleskedtek, a magyarok hírvivői annál jobban teljesítették küldetésüket. Neheztel az őgróf seregvezéri fegyelmezetlensége miatt, ami a hadrend felbomlását okozta. Igaz, a szétzilált sorokban támadó németeknek azt a dicsőséget tulajdonítja, hogy az egy-egy ispán vezette két íjász előcsapatot majdnem teljesen megsemmisítették, de a báni és a királyi csatasor fegyelmezett helyállását, végezetül övéi vereségét, menekülését nem tagadhatja el.¹⁷ A *Gesta Friderici I. Imperatoris* szövegének itt több megfontolásból is kijár a történetkritika. Ha a püspök származásától el is tekintünk, tagadhatatlan, hogy az I. könyv 31–33. fejezete kissé csapongó tárgykezelésével indulatos írói magatartásról árulkodik. A 31. fejezet Pozsony megszállását, a 33. fejezet az emiatt bekövetkezett véres lajtai bosszút taglalja, a 32. fejezet közbeékelten egész más természetű; Magyarország földjének és népének leírását közli, ahol többek között nem győz csodálkozni azon, amiért az Úr, úgymond, ilyen rút embereknek ily gazdag tartományt rendelt lakhelyül.¹⁸ Ez a nyilvánvalóan irigy, ellenséges hangvétel nagyban rontja a történetmondó hitelét. A csata közben elért sovány német részgyőzelmet, tudniillik az íjások felmorzsolását pedig könnyen cáfolhatjuk, hiszen ha a német lovasság zilált sorokban támadott, úgy a könnyűlovas elővédet kisebb hatékonysággal tudta volna elsöpörni, mint tette azt a Száva mellett huszonegy év múltán Dénes ispán a maga fegyelmezett vérteseivel. Itt tehát Ottó erősen túloz a magyar elővéd veszteségeit illetően.

A székelyek és a besenyők mostoha elbírálása évtizedek óta foglalkoztatja a kutatást. Hóman Bálint szerint az ő könnyűlovas nyilazó előharcos szereplésük – ismerve a magyarok, általában a török kultúrkörhöz tartozó lovas népek hadi szokásait – idegen nemzetiségüket bizonyítja. A magyar sereg előcsapatait, mint a hunét, az avarét, a kunét, a tatárét rendszerint szövetséges vagy hódoló rokon népek alkották. És eme idegen voltuk melletti érv a krónikás becmérlő kifejezése, valamint az, hogy Cosmas *hospesként* említi a magyarok előcsapatait, Freisingi Ottó pedig az 1146. évi csatában a magyar előhad két külön (besenyő és székely) *comes* vezérlete alatt harcoló íjászszárnyáról beszél.¹⁹ Györffy György viszont úgy vélte, hogy a megfutamodás ténye az, ami a krónikáiról arra ragadtatta, hogy a kítűnő harcosoknak ismert besenyőket, székelyeket „hitvány” és „silány” jelzőkkel illesse, vagyis a leírás mögött a félreismert nomád harcmodor lappang.²⁰ Eme két hadi eseményre alkalmazva itt is kifejtette a magyarság eredendő félnomád mivoltáról alkotott elméletét. Szerinte a hátul levő magyar fősereg a steppei harcmodort nem ismerte, nem is alkalmazkodott hozzá; úgy tűnt tehát neki, mintha a besenyőket és székelyeket az ellenségtől való félelem futamította volna meg. Egy merész általánosítással kétségbe vonja, hogy a Bölcs Leónál olvasható harcmodor az egész magyarságra érvényes lett volna, és azt állította, hogy a magyarságnak már a 9–10. század folyamán is csak a kisebb hányadot kitevő török eredetű elemei folytattak nomád életmódot, ők ismerhették ezt a hadviselési formát, a na-

¹⁷ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 455–456. Vö.: Gombos, CFHH. III. Budapestini, 1938. 1768.

¹⁸ Gombos: *Catalogus Fontium*, III. 1766–1768.

¹⁹ Hóman Bálint: *A székelyek eredete* (1921). In: uő.: *A történelem útja. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 154.

²⁰ Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. In: uő.: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990. 13. (A tanulmány 1941-ben született.)

gyobb tömege nem. Két következtetést vont ekkor le: 1. A székelyek a magyaroktól eltérő eredetű, csatlakozott népelemet alkottak, aminek emléke elővédi szerepükben is megőrződött. 2. A székelyek a besenyőkhöz és a magyarság más keleti elemeihez hasonlóan tiszta nomád harcmodorban küzdöttek, amikor ezt a magyarság már nem ismerte.²¹ Györffy György itt két fronton is hadat üzent az elemi logikának. Egyfelől a színlelt megfutamodás taktikájának nem ismerete a mindenkori biztos vereség veszélyével fenyegetett volna a különböző fegyvernemek össze nem hangolhatósága miatt. Csakhogy a második, 1278-ban lefolytatott morvamezei csata is bizonyította, hogy hosszantartó előzetes egyeztetés, hadgyakorlat nélkül is képesek diadalt aratni a mégoly eltérő fegyverzetű csapatok.²² Másfelől elfelejti, hogy a hun, avar, türk jellegű taktikát a letelepült életmódot folytató népek is kiismerték, rendszerint e harcmodor kárvallottjai. Maurikios után épp Bölcs Leó említendő a bizánciak közül. Ha pedig arra gondolunk, hogy Arnulf bajor herceg milyen hamar, alig pár év alatt tanulta ki a lesvetés fortélyát, (olyannyira, hogy 913-ban az ő fegyelmzett serege fordította a magyarok ellen saját taktikájukat), akkor teljesen életszerűtlen azt feltételezni, hogy a magyarság évszázadok óta együtt élő elemei ne tudták volna, ki milyen szokás szerint visel hadat! Valójában Györffy György egyenlőséget tett a seregvezetés, valamint a csatáról író klerikus hadászati műveltsége (műveletlensége) közé. Sajnos nem ő egyedül. Kordé Zoltán a nézeteket úgy összegezte, hogy a derekasan helytálló székelyek és besenyők igaztalan krónikás becmérlésére háromféle magyarázat született. 1. A krónikás nem ismerte fel, hogy itt a nomád haditaktikáról van szó. 2. Lenézte a könnyűfegyverzetű lovas íjászokat. 3. Etnikai indítatásból tette kijelentéseit. Elvetve az első lehetőséget, Kordé Zoltán a katonai segédnépi státussal és a könnyűfegyverzetű íjász harcmodorral hozza összefüggésbe a jelzőket.²³ Igaza van, mert az nehezen képzelhető el, hogy a király környezetében, a sereg vezetésében meglepetést okozhatott volna az elővédi feladatokat ellátó székelyek és besenyők ilyen jellegű szokása, hiszen így rendre a főerők felbomlásától lehetett volna tartani. Viszont Kordé sem számolt az egyházi férfiú hadászati képzetlenségével, holott a *Képes Krónika* két idézetéből csak úgy süt, hogy olyasvalamiről adott aprólékos, pontos leírást, aminek lényegét nem értette. Az Álmos-ági királyok idején alkotó klerikus ezzel az értetlenséggel korántsem volt egyedül. Újabban Veszprémy László hangsúlyozta azt, hogy Anonymus hasonló értékítélettel sújtja a nehézfegyverzettől eltérő harcértékű népelemeket;²⁴ sőt a *Gesta Hungarorum* éppen Árpád magyarjaival szembeállítva ábrázolja a földkerekség leghitványabb népségeként a vlachokat és a szlávokat, amiért egyéb fegyverük nincs, mint az íj és a nyíl.²⁵ (Bár tény, hogy a 9. századi magyarok fegyverzete ennél változatosabb képet mutatott, de az íj és a nyíl leszólása semmivel sem indokolható.) Ehhez képest a krónika csataképe kidolgozottabb részleteivel hiteles szemtanúk elmondásait sejteti, éppen csak most sem ők vezették a pergamenen szántó író tollat. Mindezek fényében viszont új értelmet nyer a 165. krónikafejezet egy eddig mellőzött kitétele.

²¹ Györffy: *A székelyek eredete*, 14.

²² Az összecsapás legújabb elemzését lásd Veszprémy László: *A morvamezei csata* (1278. augusztus 26.). In: Hermann Róbert (szerk.): *Fegyvert s vitézt ... A magyar hadtörténet nagy csatái*. Budapest, 2003. 26–42.

²³ Kordé: *A székelyek*, 22–23. (Bőséges szakirodalmi hivatkozással.) Vö.: Kristó: *Háborúk és hadviselés*, 104–105.

²⁴ Veszprémy László: *A könnyűlovasság problémái az Árpád-kori évszázadokban*. In: Söptei István (szerk.): „Huszárok a történelem forgószínpadán.” Sárvár, 2000. 21–22.

²⁵ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 66.

A teljes szövegösszefüggés kedvéért érdemes a csata egy mozzanatát újra, immáron bővebben felidézni. „A gaz besenyők és a hitvány székelyek mind egyszerre futamodtak meg, akár a juhok a farkasok elől, holott szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak. És akkor, még mielőtt a magyarok összecsaptak volna, néhány magyar csapat is megrémült a teutonok dühétől.” (165. fejezet)²⁶ Vagyis a színlelt megfutamodásban részt vettek a magyar hadsereg magyar etnikumú egységei is, anélkül, hogy a gestaíró feddése elérte volna őket! Az 1100-as évek derekának krónikásától így nem volt idegen a sérelmek etnikai jellegű indoklása,²⁷ és itt a hazai kútfő hadászati értékét tovább csökkenti a „*furor Teutonicorum*” toposz használata, valamint a németek viselkedését az eretnekekéhez hasonlító moralizálás.²⁸ Összegezve tehát az 1116. és 1146. esztendő hadi eseményeit, megállapítható, hogy a besenyők és a székelyek egyrészt azért kaptak igazságtalan elmarasztalást, mert idegen etnikumként tartották számon, de másrészt – és főleg – amiatt, mert a nyugatias-egyházias műveltségű történetíró teljesen más világban élt, másfajta tudást hordozott, mint a steppéről hozott harci hagyatékot ápoló magyar hadvezetés. Ami egy feltételezhetően (1116) és egy bizonyosan győztes csata (1146) esetében különösen feltűnő. A régi taktika megnyilvánulásait a tudatlan szemlélő látószögén keresztül szűrve közvetítette, ilyenformán hangsúlyozatlanul, mert felismerés nélkül hagyva azt a tény, hogy a csatlakozott katonai segédnépeken kívül a „magyar” magyarok körében is fel-felbukkan egy-egy archaikus nyom. Ilyen volt Janus nádor csendben előkészített, váratlan, sikeres ellentámadása (1116), egyes magyar hadegységek cselvetésszerű megfutása a székely, besenyő lovassággal együtt, valamint maga az a tény, hogy Freisingi Ottó az 1146-os csatában a magyar előhad két külön (besenyő és székely) *comes* vezérlete alatt harcoló íjászsármányáról beszél. Mivel az ispán a király által odaállított főrangú világi tisztségviselő volt, ez további érv a 12. századi magyarság körében eleven hagyományként ható régi taktika mellett, hiszen az alvezérek – az eredményesség által is visszaigazoltan – ismerhették saját katonáik harci képzettségét. A székelyek és besenyők élére állított vezető ispáni mivoltából következően nem közülük való, velük egyazon „nemzetiségű” (etnikumú) személy, hanem a királyi akarat által följük kinevezett ember volt.

E két jellegzetesen félreértékelt taktikai elemről még egy forrástani következtetés is adódik. Amennyiben a dinasztiahoz való hűség következetesen, irányadó erővel érvényesül, úgy a 165. krónikafejezet lejegyzési idejét is meg lehet határozni. Ehhez azonban némi kitérőt kell tenni a Lajta-menti csata győztes seregevezérének életútjához. A korábban nagyhatalmú, hercegi és nádori tisztséget is betöltő Belus bán bizonyára nehezményezte, hogy unokaöccse, II. Géza király az 1155-ös magyar–bizánci béke értelmében elfordult a szerbek ügyétől, így 1156–1157 táján csatlakozott István herceg (a későbbi IV. István ellenkirály)

²⁶ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 456.

²⁷ Makk: *Megjegyzések*, 258–259.

²⁸ A „*furor Teutonicorum*” kitétel kialakulására, nyugat-európai és magyarországi elterjedésére lásd: Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése*. Szeged, 1997. 179–183. Kristó ekkor korábbi nézetekkel vitatkozva úgy véli, hogy a „*furor Teutonicorum*” kifejezést először a 13. század elején alkotott *Gesta Hungarorum Christianorum* szerzője írta le. Mivel azonban a „*furor Teutonicus*” kitétel a Kr. u. I. századi Lucanus Pharsaliájából származik, s e mű a Szent László-kori pannonthalmi öszszeírás tanúsága alapján megvolt a kolostor könyvtárában, ezért nem zárható ki az a korábbi magyarázat, amely szerint innen kerülhetett a 12. századi magyar történeti irodalomba. Veszprémy László hívta fel a figyelmemet arra, hogy az itáliaiak Lucanus nélkül is okkal illették ezen „antik” jelzővel a németeket, Barbarossa Frigyes 1100-as évek derekán vezetett pusztító hadjárataira emlékezve, s hogy e minősítés nem véletlenül ekkortól vált gyakorivá. Veszprémy László szíves tájékoztatását ez úton köszönöm.

pártütéséhez.²⁹ 1157 közepén Géza felszámolta az összeesküvést; Istvánnak és Belusnak menekülnie kellett. Belus ekkor úgy vélte, hogy jobb, ha saját sorsát I. (Komnenos) Mánuel basileus (1143–1180) kezébe helyezi. E döntésének köszönhetően talán már 1157-től ő lett Szerbia új nagyzsupánja. Kitartott a Bizáncnak elkötelezett István herceg mellett, ezért ahogy IV. István 1163 elején elfoglalta Magyarország trónját, vele ment. Belus az ellenkirály egyetlen oklevelében bukkant fel utoljára. Megbecsültségét jelzi, hogy báni tisztsége dacára Tamás nádor előtt foglal helyet, a világi méltóságok élén.³⁰ III. István király azonban június közepén Székesfehérvár mellett legyőzte IV. Istvánt. Nem tudjuk, ezután mi történt Belussal. (1168-tól már Nemanja István ült a szerb nagyzsupáni székben.) Annyi bizonyosan látszik, hogy 1157-től a belviszályokban véglegesen a legitim Álmos-ági uralkodók ellen foglalt állást, ennél fogva a győzedelmességét hangsúlyozó történetírói dicséretet csak 1157 előtt volt időszerű és tanácsos pergamenre vetni. Ez természetesen nem cáfolja egy III. István-kori gestaszerkesztés meglétét, amely mellett komoly érvek sorakoznak, hanem inkább azt a Hóman Bálint által képviselt véleményt erősíti, hogy a 12. század második felében két folytatója (s legalább egy kemény átértékelője) akadt a Kálmán-ági királyok alatt beérett történetírói termésnek.

²⁹ Makk: *Magyar külpolitika*, 194.

³⁰ Szentpétery Imre: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I. Budapest, 1923. 34. (102. sz.) Belus korábbi pályafutása az oklevelek méltóságsoraiban 1146 és 1156 között követhető nyomon. Uo. 25–30. (72., 76–78., 84–85. sz.)